

Bevezetés a vallástudományba

6. A vallás jelenségei (3):

szakrális tárgyak, specialisták,
közösség, intézmények, irányzatok, eretnekek.

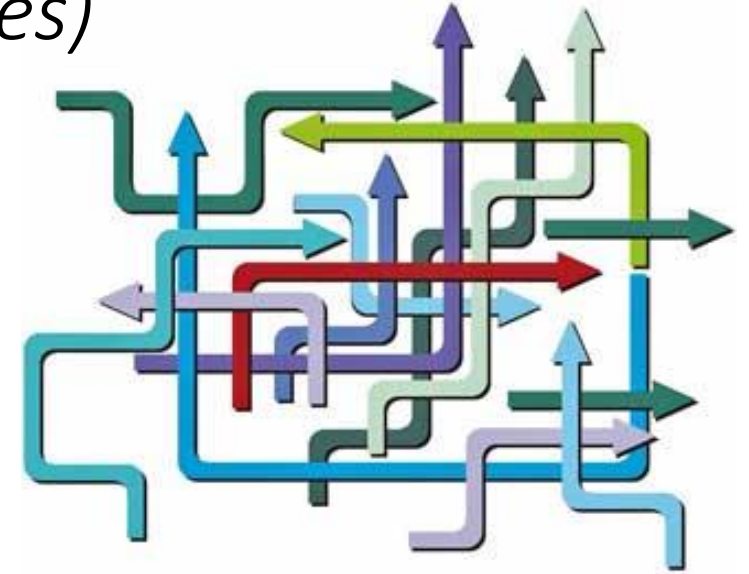
Biró Tamás

birot@or-zse.hu, <http://birot.web.elte.hu/>

2023. március 28. és április 4.

A vallás mint rendszer *(ismétlés)*

- A vallás, mint „komplex rendszer”: pl.
 - Történeti *narratívák* (pl. mítoszok) és a *világkép* elemei (például istenek, démonok...) adják egyes *rítusok* „értelmét”, magyarázatát.
 - Etikai **normák** és vallási **törvények** eredetéről szóló *narratívák*.
 - **Szagrális tárgyak** *rítusok*ban betöltött szerepe.
 - **Szagrális művészetek** a mitológiai *narratívák*ból veszik a tárgyukat.
 - *A vallási specialisták* (papok, sámánok, stb.) beavatási *rítusai*.
 - *A vallási specialisták*, mint a **normák** és vallási **törvények** szakemberei.

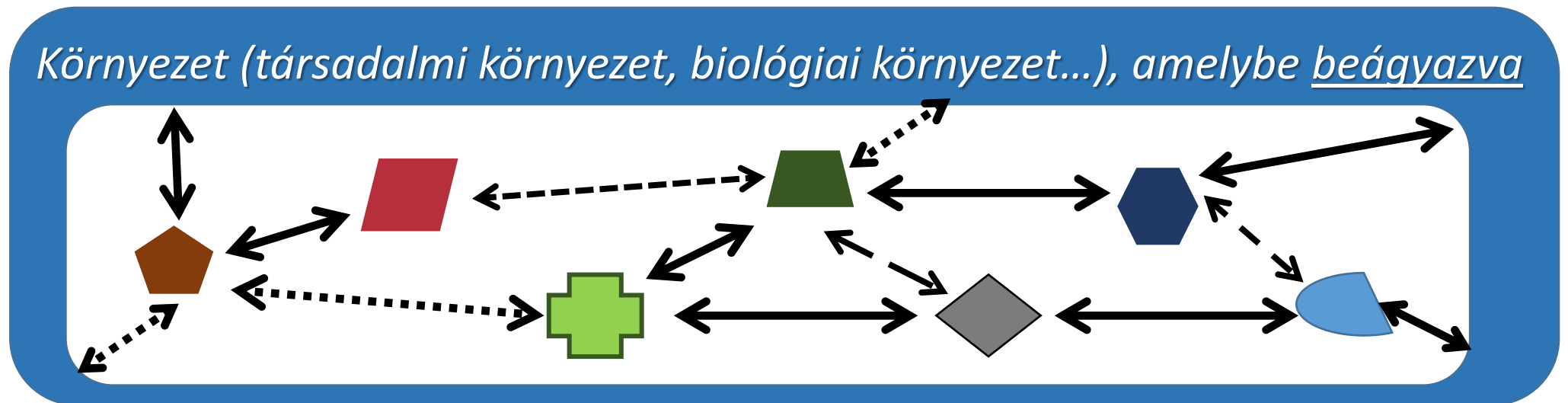

A vallás mint rendszer *(ismétlés)*

• **Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...**

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.

Rendszer: nem csak sok-sok **elem összessége**,
hanem ezek az elemek egymással komplex **kölcsönhatásban** is vannak.

+ Mindez **dinamikus rendszer:** időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

A vallás mint rendszer

(ismétlés)

- **Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...**

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.

+ Mindez **dinamikus rendszer:**

időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

A rendszer leírása lehet:

szinkrón: adott időpontra vonatkozik („*itt és most*”; „*ott és akkor*”).

diakrón: az időbeli változással foglalkozik.

A vallás részrendszerei

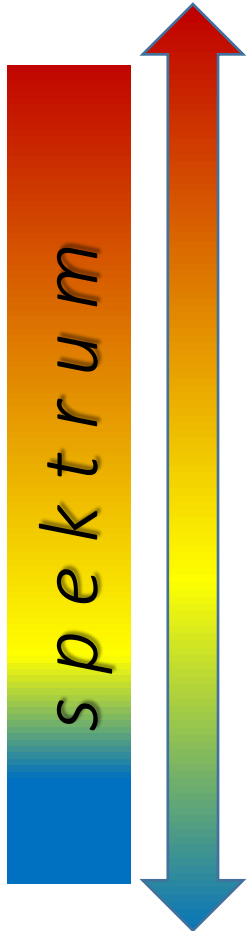
(ismétlés)

3. diásor 2. diásor 1. diásor

- **Gondolati elemek:** fogalmak (pl. Isten, démon, messiás, megváltás, bűn...), *narratívák* (pl. mítoszok), előírások (pl. törvények), a világban zajló eseményeket értelmező **világkép**, etikai **normák**, várakozások (pl. jutalom és büntetés) stb.
- **Viselkedés:** **rítusok**, **kötelező** és **tiltott** tevékenységek, módosult tudatállapotok...
- **Fizikai valóság:** **szakrális tárgyak**, szakrális épületek, zene, képzőművészet...
- **Intézmények:** egyházi szervezet, *vallási specialisták* (papok, sámánok, tanítók...)
- + **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb., amelybe a vallás rendszere be van ágyazva.

Szakrális tárgyak

Szakrális tárgyak

1. Természetfeletti képességekkel rendelkező tárgyak
(vö. animizmus: lélekkel rendelkeznek)
bálványok, stb.
2. Speciális eredetű tárgyak, melyek adott rítusban alkalmazandók:
 - *Szentek ereklyéi, rabbik/rebék sírjai.*
 - *Tóra-tekercs, mezüze, tfillin.*
 - *A mikve természetes eredetű vize.*
3. Kegytárgy, amelyben nincs semmi különleges, de értékes iparművészeti alkotás.
4. Egyéb művészeti alkotások: zene, képzőművészeti alkotások, stb.

Szagrális tárgyak

1. Természetfeletti képességekkel rendelkező tárgyak
(vö. animizmus: lélekkel rendelkeznek)
bálványok, stb.

115. zsoltár (RUF):

3. *A mi Istenünk a mennyben van, megalkotott mindent, amit akart!*
4. *A bálványok ezüstből és aranyból vannak, emberi kéz csinálmányai.*
5. *Van szájuk, de nem beszélnek, van szemük, de nem látnak.*
6. *Van fülük, de nem hallanak, van orruk, de nem szagolnak.*
7. *Van kezük, de nem tapintanak, van lábuk, de nem járnak,
nem jön ki hang a torkukon.*
8. *Hozzájuk hasonlók lesznek készítőik és mindazok, akik bennük bíznak.*
9. *Izráel, az ÚRban bizzál! Segítséged és pajzsod ő.*

Szagrális tárgyak

1. Van-e éles határ e három kategória között?
2. Adott tárgy hova tartozik a teológus vs. a laikus szerint?

1. Természetfeletti képességekkel rendelkező tárgyak (vö. animizmus: lélekkel rendelkeznek) bálványok, stb.
2. Speciális eredetű tárgyak, melyek adott rítusban alkalmazandók:
 - *Szentek ereklyéi, rabbik/rebék sírjai.*
 - *Tóra-tekercs, mezüze, tfillin.*
 - *A mikve természetes eredetű vize.*
3. Kegytárgy, amelyben nincs semmi különleges, de értékes iparművészeti alkotás.
4. Egyéb művészeti alkotások: zene, képzőművészeti alkotások, stb.

1,5. A tanulatlan hívő szerint természetfeletti képességgel rendelkezik. Számára bálvány. A teológus szerint nem.

3,5. Műalkotás vallási térben (pl. Sixtus-kápolnában).

Teológiailag korrekt értelmezés vs. intuitív értelmezés (bővebben: ld. kognitív vallástudományról).

Az „egyszerű hívő” és a „teológus”

- „Teológiailag korrekt” felfogás:
 - A tanult, teológiailag / filozófiailag / halakhikusan képzett vallási specialista hivatalos álláspontja, amely gyakran fogalmilag komplexebb, absztrakt, elvont...
- „Népi vallásosság”:
 - A kevésbé tanult, inkább az intuíciójára építő laikus hívő véleménye, amely gyakran nem pontosan megfogalmazott, egzakt módon végiggondolt.
- Mindkét vélemény része a vallásnak, mindketten tagjai a közösségnek: ezért mindkét vélemény – és az eltérés is – érdekes a valláskutató számára.

vallás ≠ kizárólag a szakképzett teológus „magas” vallásával

Ellentmondások közöttük.
Ugyanakkor egymásra is hatnak.

Vallási specialisták

Milyen fogalmakat használjunk?

ismétlés

A kutatott
közösség saját
(émikus) fogalmai

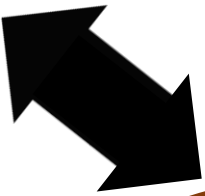
Például: *rabbi,*
zsinagóga.

A kutató saját
kultúrájából vett
(étikus) fogalmak

Például: *pap,*
templom.

A vallástudomány
(étikus)
szakkifejezései

Például:
vallási specialista,
szent tér.

Milyen fogalmakat használjunk?

ismétlés

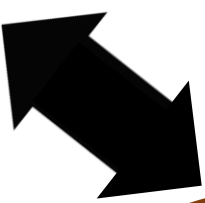
Elkerülhetetlen, hogy a kutató először a saját fogalmaiból induljon ki. De célja, hogy megértse a vizsgált közösség perspektíváját, és ne a saját nézőpontját erőltesse rá vizsgálat tárgyára.

A kutatott közösség saját (émikus) fogalmai

A kutató saját kultúrájából vett (étikus) fogalmak

Például a rabbi nem pontosan a keresztény pap zsidó megfelelője.

A vallástudomány (étikus) szakkifejezései

Az egyes kultúrák megfigyelése és megértése révén alkotjuk meg, majd fokozatosan finomítjuk tovább tudományterületünk általános fogalomrendszerét.

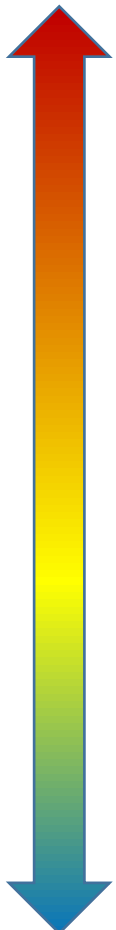
Kultúráktól független szakkifejezések megalkotása könnyebbé teszi az egyes kultúrák jelenségeinek az összehasonlítását.
Például mely vallásokban milyen vallási specialisták vannak, milyen szerepeket töltenek be, miben hasonlítanak/különböznek?

Vallási specialisták

- A mágikus-vallási gyakorlatban járatos személyek csoportja.
- A „vallási törvények őrei”, sámánok, gyógyítók, látók stb. — próféták.
- Földművelés, állattenyésztés: megtermelt felesleg → specialisták, akik már nem élelemszerzéssel foglalkoznak (művészet, vallás, orvoslás, államvezetés).
→ papság: *rész- vagy főfoglalkozásként* a vallással foglalkozók csoportja.
- Papság:
 - vallással kapcsolatos ismeretek birtoklása és továbbadása: rítusok, mágia és korai tudomány (orvoslás, csillagászat), mítoszok („történelem”)...
 - hierarchikus szervezet, politikai befolyással (pl. összefonódás az uralkodó réteggel), gazdasági súly (pl. papi földek, tized...).

Vallási specialisták

*Mi a rabbi? Zsidó pap vagy zsidó lelkész?
A halakha szakértője vagy rituális vezető?*

-
- A pap mint felkent, speciális képességekkel rendelkező, különleges funkciók betöltésére alkalmas személy (pl. *eucharisztia*: csak felszentelt áldozópap).
 - A lelkész mint tanult, képzett szakember, de nem „különleges” személy.
 - A zsidóságban:
 - *kohaniták, leviták?*
 - *rabbik, kántorok, gabbék, hitoktatók?*
 - *mohélok? sakterek?*
- Mi szükséges ahhoz, hogy valaki vallási specialistává váljon?
- Nem specialista elláthatja-e a specialista feladatát? Pl. szentélybeli áldozat, előimádkozás, tanítás, esketés, temetés, vágás, körülmetélés...

*Ismét: teológiailag korrekt értelmezés vs. intuitív értelmezés.
Mind a tanulatlan, mind a teológus része a közösségnek.*

Közösség

A közösség

*Lehetséges-e egyszemélyes vallás,
például lakatlan szigeten?*

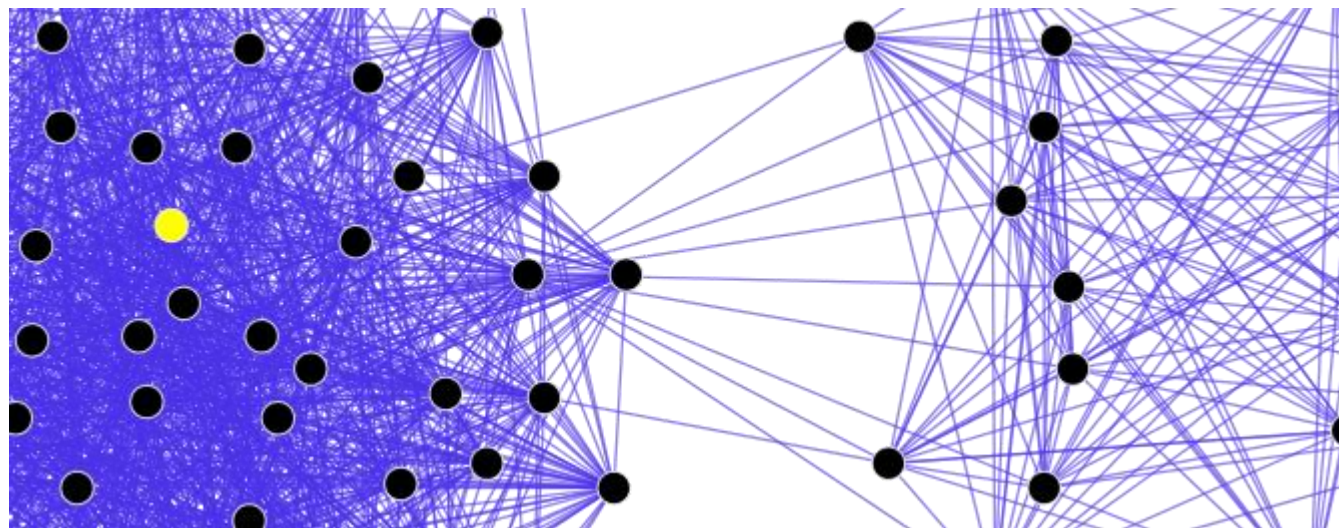
A vallás mint társadalmi jelenség:

- A vallás mint kommunikáció — amihez több személy kell:
 - A rítusok mint kommunikáció.
 - A vallási szimbólumok mint jelek, azaz mint a kommunikáció eszközei.
 - A vallási narratívák mint elbeszélések, amelyek elbeszélőt és hallgatóságot is feltételeznek.
- Egyes vallások csak közösségben gyakorolható aspektusai
 - Elvileg is kell a közösség: pl. *minjan*
 - Gyakorlatban kell a közösség: pl. *kasrut*
- Vallási intézmények („egyházak”) köré szerveződő vallások

A [zsidó] közösség jelentősége a vallásban

- „Isten fia mindenhol lehetsz, a folyóparton, a szabadban, a hegyen, Istenhez mindenütt lehet szólni. Istennel mindenütt találkozhat, aki akar találkozni vele. Isten fia mindenütt lehetsz, de ahhoz, hogy Te Izrael fia légy, gyülekezetben kell lenned, a közösségben.”
-
- *Zwi Perez Chajes* (1876-1927) bécsi főrabbit idézi *Schweitzer József* (Kertész Péter, *Nehéz zsidónak lenni*. Ulpius-ház Könyvkiadó: Budapest, 2011², p. 192.)
 - Megjegyzés: *Ellenőrizni kell, pontosan mit mondott (hogyan, mikor, hol publikálva; eredetiben hogy hangzik) Chajes rabbi. Ilyen formában ez nem forrás Chajes rabbira nézve. Ettől függetlenül érdekes, fontos és releváns számunkra az, hogy Schweitzer rabbi (Chajes rabbinak tulajdonítva a gondolatot) ezt (így, ekkor, itt publikálva) mondja, méghozzá azonosulva a gondolattal, azt magáévá téve.*

Társadalmi háló

[https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton#/media/File:Social_Network_Diagram_\(segment\).svg](https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton#/media/File:Social_Network_Diagram_(segment).svg)

- Gráf:
 - Csomópontok: személyek
 - Élek: kapcsolatok
- Különböző típusú kapcsolatok lehetségesek: család, munka, hobbi...
- Földrajzi adottságok (földrajzi távolságok, hegyek és tengerek, stb.)

Kulturális dinamika:

- Vallás (vagy bármely más eszme) terjedése ezen társadalmi hálózat:
 - Mém: replikátordinamika (replikáció+kiválasztódás) révén terjedő kulturális termék (Richard Dawkins: *Az önző gén*, 1976).
 - Kulturális epidemiológia, a kult. reprezentációk epidemiológiája (Dan Sperber, 1975).

Intézmények

Intézmények 1.

A **vallási specialisták** közösségéből szervezett intézmény:

- A papság mint vallási specialisták szervezett közössége → „egyház”.
- Ennek a szervezett közösségnek a társadalomban betöltött szerepe: *politikai szerep, gazdasági szerep, szociális-egészségügyi-oktatási szerepek, stb.*
- A szentélybeli papság (kohaniták, leviták);
- a rabbi fogalma az ókorban Izrael földjén („*szemikhat zekenim*”);
a rabbi fogalma a késő középkor- és újkorban („*askenázi szemikha*”).
- A rabbik mikor szerveződtek „rabbinátus”-ba?

Vajon intézménybe
szerveződnek-e?

Intézmények 2.

(keresztény kontextusban ezt is nevezik *egyháznak*)

A **hívők** közösségéből szervezett intézmény:

- Ennek a szervezett közösségnek a társadalomban betöltött szerepe: *politikai szerep, gazdasági szerep, szociális-egészségügyi-oktatási szerepek, stb.*
- Hitközség: város zsidó közössége (*kehilla*) ↔ szervezett intézmény (*kahal*)
- Intézmények, melyeket a szervezett közösség létrehoz:
 - A vallásgyakorláshoz kapcsolódó intézmények: zsinagóga, mikve
 - Oktatási intézmények: iskolák (*héder, jesiva, kolel*)
 - Szociális intézmények: pl. *hevra kadisa* (temetkezési egylet), *bikkur holim* (betegeket támogató egylet), *hakhnaszat kalla* (szegény lányok kiházasítása), stb.
 - Stb.

rituális fürdő,
gyakran a legelső,
amit egy új zsidó
közösség létesít

Mi kell egy zsidó közösséghez?

- Régen:

- zsinagóga (ima, tanulás), téli imahely
 - *bét midrás / bészmedres* (tanház), rabbi lakása, községháza, bérlakások
 - *jesiva* (talmudiskola), *héder* (elemi iskola)
 - temető
 - kórház, vágóhíd – mézárszék, sütöde (macesz)
 - *mikve* (rituális fürdő – ld. a későbbi diákat)...
 - Intézmények: *bét din* (rabbinikus bíróság), Hevra kadisa, jótékonyági egyletek...
- A tizenkilencedik, huszadik, huszonegyedik században:

kehilla / kehillat kodes / kahal
(קהילה, קהילת קודש, ק"ק, קהל)

Intézmények: *mi kell a modern korban?*

- A hagyományos, autonóm módon működő zsidó közösségek intézményei:
 - mikve, zsinagóga, *héder* és *jesiva*, jótékonyági egyletek...
- 19. század: közösségekből hitközségek:
 - hittan / „vasárnapi” iskola (az államilag szabályozott iskolarendszer kiegészítésére)
 - nőegylet, szociális intézményhálózat, kulturális intézmények, stb.
 - ...
- 21. század:
 - kósersági felügyelet, kegytárgybolt...
 - ifjúsági klub, idősothton...
 - sajtó, weboldal, Facebook...; biztonsági szolgálat; múzeum (emlékezetpolitika)...
 - ...

Új modell, amely a 20. század elején jelent meg Amerikában: a zsinagóga mint közösségi központ (*community center*), benne oktatási, kulturális és sport-lehetőségekkel (vö. *Bálint Zsidó Közösségi Ház*) is.

Mi kell egy zsidó közösséghez?

- Régen:
 - zsinagóga (ima, tanulás), temető, *bét din* (rabbinikus bíróság), *jesiva* (talmudiskola),
 - *héder* (elemi iskola), egyletek, *mikve* (rituális fürdő – ld. a következő diát)...
- A tizenkilencedik, huszadik, huszonegyedik században:
 - zsinagóga, temető, talmud-tóra és iskola... rabbiszeminárium (jesiva helyett?)
 - kultúrterem, könyvelés/pénzügyi & jogi osztály, kóser infrastruktúra...
 - Jewish Community Center (JCC), fundraising, sajtó, hírlevél, weblap, Fb-oldal...
- 2020-tól: zoom, stb.? Mit hoz a (közel) jövő?
- Mi az első, amit megépítünk? A zsinagógát? A tanházat? Nem, a mikvét!

Irányzatok

Hogyan definiálunk egy irányzatot (például) a zsidóságban? Például: mi a neológia?

- Ideológia szerint: egyes kérdésekben mit gondol (a) a rabbi, (b) a közösség?

Neológia: a modernitáshoz való viszony (tudomány, emberi jogok, etikai értékek stb.)

+ ez miként nyilvánul meg (pl. öltözködésben, viselkedési mintázatokban)

- Vallásgyakorlat szerint 1 (esztétika): a zsinagóga elrendezése, építészete, a rabbi viselete, az istentisztelet esztétikai elemei (orgona, kórus...)

- Vallásgyakorlat szerint 2: tartják-e a szombatot, kasrutot, stb.

(a) a rabbik, (b) a hívek?

- Szociológiai, társadalmi, földrajzi... paraméterek: hol (pl. askenázi-szfaradi), milyen foglalkozási szerkezet, társ-i kapcsolatok, egyetemre v. jesivába küldi gyerekeit...

Vallás, irányzat, egyéni vallásosság

- Gyakori kérdések: „Mit gondol az iszlám a terrorizmusról?”
„Mit gondol a kereszténység az egyház gazdagságáról?”
- Kijelölhető-e egy-egy vallás határa? Egy-egy irányzat határa?
Összevethető-e a *mainstream* felfogás az attól eltérő irányzat felfogásával?
- Vö. nyelvek: egy-egy beszélőközösség önmeghatározása ↔ nyelvész meghatározása.
Max Weinreich: „mi egy nyelv? olyan dialektus, amelynek van saját hadserege”.
Idiolektusok (egyéni nyelvek) → dialektusok, nyelvek: hasonló idiolektusok halmaza.
Sőt, egy személy több nyelvváltozattal is rendelkezhet (alkalomtól függő nyelvhasználat).
- Javaslatom, hasonlóképpen:
 - Egyének (változó) vallásossága: világnézet, ideológiai álláspontok, vallásgyakorlat...
 - Ezekből állnak össze közösségek, irányzatok, vallások.
 - Émikus meghatározása egy-egy vallásnak ↔ étikus körülhatárolása egy-egy csoportnak.

A vallás határai

A vallás mint rendszer

(ismétlés)

- **Gondolati elemek:** fogalmak (pl. Isten, démon, messiás, megváltás, bűn...), *narratívák* (pl. mítoszok), előírások (pl. törvények), a világban zajló eseményeket értelmező *világkép*, etikai **normák**, várakozások (pl. jutalom és büntetés) stb.
- **Viselkedés:** *rítusok*, **kötelező** és **tiltott** tevékenységek, megváltozott tudatállapotok...
- **Fizikai valóság:** *szakrális tárgyak*, szakrális épületek, zene, képzőművészet...
- **Intézmények:** egyházi szervezet, *vallási specialisták* (papok, sámánok, tanítók...)

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.,
amelybe a vallás rendszere be van ágyazva.

Valamint az adott társadalom
valláson kívüli aspektusai

A vallás és az élet más szféráinak az érintkezése

Civil vallás: Id. az
5. diasoron, rítusok kapcsán.

- Mágia és babona: része-e a vallásnak, kutassa-e egy valláskutató, avagy külön kezelendő terület?
- Vallás és tudomány viszonya.
- Vallás és erkölcs viszonya *(Id. korábban, a vallásjog kapcsán).*
- Vallás és: művészet (szép-, ipar-), zene, irodalom, építészet (és belsőépítészet)...
- Vallási terek: a „szent tér”, építészet, a város (építészet + dinamikus társadalmi szövet)
- Vallás és test, szexualitás, társadalmi nemek.
- A vallások által deklarált ideális vs. a vallásos egyének és közösségek mindennapi gyakorlata, a valóság.
- Performatív aktusok, megközelítések.

*Köszönöm a figyelmet, és
viszlát következő alkalommal!*